

concentratiekampen afkomstig waren, konden zich niet losmaken van wat zij daar als normaal waren gaan zien, en als er dan in Bergen-Belsen niet naar hartelust geranseld mocht worden, dan behoefde dat het chicaneren niet in de weg te staan. 'De appels' (bij het ochtendappèl moesten ook alle zieken verschijnen) 'waren', aldus Herzberg, 'een zich steeds herhalende kwelling met hun getreiter en gesar om iedere kleinigheid' (er zijn appels geweest die negen, zelfs twaalf uur duurden). 'Om de haverklap regende het straffen. Dan werd van deze, dàn van gene, dàn van bepaalde groepen en *Blocks*, dàn van sommige *Arbeitskommandos*, en dàn weer van het gehele kamp het brood, de boter, de jam of de kaas òf het hele eten ingehouden, één, twee en zelfs drie dagen achtereen.'¹ Veelvuldig gebeurde het voorts dat de *Lagerführer* van het *Sternlager* tientallen, soms zelfs enkele honderden mensen gedurende de gehele middagpauze of 's avonds na het werk 'am Zaun' (aan het prikkeldraad) liet staan, in weer en wind – en zonder eten.

Dat eten was schaars. Precieze gegevens over de rantsoenen hebben wij niet (ook Kolb heeft ze niet kunnen verzamelen), maar uit alle beschrijvingen van het *Sternlager* blijkt dat er spoedig honger geleden werd (anders dan in Westerbork verdween dan ook de sexualiteit). Slechts heel af en toe arriveerde voor deze of gene een pakket uit Nederland, steeds door particuliere relaties afgezonden.² Hoe kon men de rantsoenen aanvullen? De beste bron daarvoor werd gevormd door het *Griechenlager*: de Griekse Joden voorzover zij tot de 'Joodse Raden' behoord hadden, hadden namelijk al hun bezittingen kunnen meenemen, tot kachels en ledikanten toe, maar ook zó grote hoeveelheden gedroogd en ingeblikt voedsel dat zij in Bergen-Belsen van hun rantsoenen veel overhielden; zij waren bereid te ruilen. Renata Laqueur kon blijkens haar dagboek in april '44 voor een jurk twee porties brood krijgen ('of hij van de 'Bonmeterie' is of van C & A zien de koopsters, de Griekse 'rijke' dames, meestal niet') – haar leren jas was toen door 'een expert in ruilen' 'getaxeerd op 20 cm brood.'³ Door de honger werd onderling veel gestolen, ook al voordat begin '45 de allerzwaarste periode in Bergen-Belsen aanbrak.

¹ A.v., p. 229. ² Van het Rode Kruis werd niets ontvangen en van de Londense regering en haar instanties merkte men pas iets in de eerste maanden van '45: toen kwam een zending pakketten binnen van de Stockholmse vertegenwoordiger van de Nederlandse Repatriëringdienst. Post uit Nederland kwam tot september '44 (Spoorwegstaking!) af en toe in Bergen-Belsen aan, post die men naar Nederland zond, werd daar nimmer ontvangen – kennelijk is die post door de kamp-SS'ers eenvoudig vernietigd. ³ Renata Laqueur: *Dagboek uit Bergen-Belsen, maart 1944-april 1945* (1965), p. 39.